

Viborg Gråbrødreklosters første år og Peder Olsens to notater

Af Jens Vellew

I de hektiske år op mod reformationens officielle gennemførelse i 1536 udfoldedes der i de danske franciskanerklostre (også kaldet gråbrødreklostre eller mindrebrødreklostre) en omfattende forskning i ordenens historie. Baggrunden var den katastrofale

situation, der var opstået under Frederik I med en række klosternedlæggelser til følge. For de tilbageværende klostre blev det nødvendigt at fremlægge klare og entydige beviser for ordenens juridiske og moralske ret til fortsat eksistens. En velbegavet

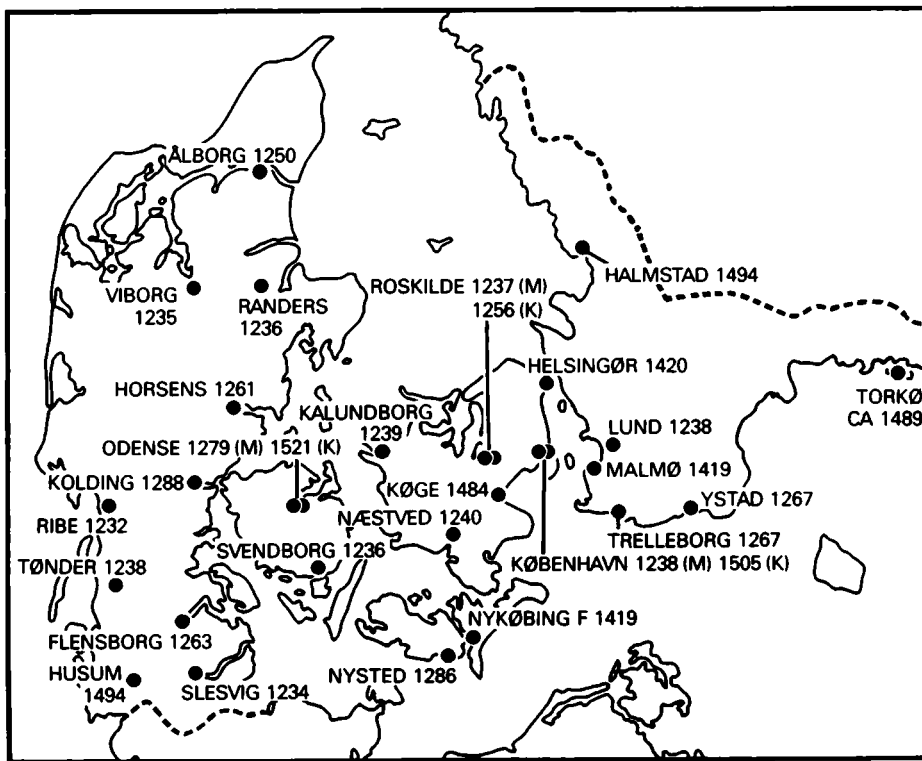

Fig. 1. De danske franciskanerklostre og disses stiftelsesår, som regel efter Peder Olsens oplysninger. Ingen af anlæggene er nu helt bevaret, men i tre byer – Horsens, Nykøbing F og Ystad – står klosterkirken stadig, og i syv, nemlig de to sidstnævnte samt København, Odense, Viborg, Flensborg og Slesvig, tillige større dele af selve klosteret. Efter Skalk 1992:2.

107

+ Anno dñi M cc xxxij rffris minoris data p̄ interuent
 nūq̄ p̄dibz Et a rge Waldema^o 2° Et a toto d^o q̄ p̄po
 beungne r̄t̄ḡtat̄m̄ r̄t̄p̄ti f̄it. ab inf̄m̄^o ordis ano xxxij
 Et eod̄ ano p̄ fundid̄ adepti f̄it r̄p̄is p̄ p̄o domo edificada
 Mgr Johes scolasticus canonicus r̄p̄ci p̄m̄ p̄ d̄ator q̄ r̄ adm̄
 iustat̄ fr̄ibz fundid̄. Quo Johes r̄p̄t̄ r̄m̄o r̄ḡ b̄p̄o r̄o
 magna p̄ loci ḡst̄a 2° Et ano dñi 1432 Ono Petrus Jureff
 canonicus ibid̄. d̄c̄t̄ fr̄ibz r̄ibz domos lapideas in f̄ido vbi mo
 coqua r̄ inf̄m̄a 2°

M cc xxxiii rffris minoris do^o 7 Glesburg r̄p̄t̄
 M cc xxxvi habuit fr̄es locū Gandvns r̄ Gwimburg
 M cc xxxvii rffis data e domo fr̄m̄ minor Posti p̄ Wald^o
 r̄ fr̄is filio aig r̄ibz Arch̄p̄t̄ ante Offonū Et vic cap̄o r̄p̄t̄
 Quia Jurgens Comitissa d̄c̄t̄ fr̄ibz r̄m̄a sua r̄ r̄p̄d̄ta ad
 doibz a f̄id̄m̄to m̄m̄t̄ p̄ ḡst̄o loci Quia Etā m̄ dñi
 Nūq̄ r̄m̄m̄ p̄ d̄at̄ loci Quia Margata r̄p̄i filia Wald^o e
 ḡst̄m̄ f̄erit fr̄ibz r̄f̄ct̄m̄ in cella r̄p̄d̄m̄t̄ Ono Petrus
 ḡst̄m̄ arch̄diaconus Posti edificat do^o m̄tr̄ali in coquam
 vbi nūc e braxatorū s̄m̄t̄ m̄m̄ fr̄m̄ Posti r̄p̄t̄ Et ar̄ f̄id̄ d̄ebz
 Eod̄ ano vbi p̄p̄ti accip̄nt fr̄es locū Hassine Vlc dñi post
 domo fr̄m̄ f̄id̄m̄ d̄burg ḡst̄a e Danisq̄ am̄o classer
 domū Westwethie habuit. s̄ p̄m̄f̄ra b̄t̄at̄o vbi non
 habuit r̄p̄t̄ q̄ monachos de p̄m̄t̄lof̄t̄ q̄ t̄nt̄ i oppi
 do habitauerunt Tand̄ ano dñi 1230. e nonas Junij p̄m̄f̄i
 f̄it ibi habitat̄. dat̄ eis desup̄ l̄ns a p̄d̄at̄ m̄o r̄p̄o
 Per q̄z loca fundos r̄ ar̄as s̄ Postulz Hassine f̄alnde
 Gung r̄ Westwethie p̄m̄f̄ma r̄ Gensot̄ Comitissa Bonnia
 Jureff filia Jac̄ Gensot̄ de reḡm̄f̄icy r̄ arḡm̄m̄t̄ p̄p̄m̄
 am̄or̄ ḡtulit fr̄ibz minoribz apud quos cor Posti p̄p̄ta
 e ad d̄extr̄m̄ ep̄m̄ alt̄ar̄ r̄lat̄o r̄ p̄ lapide m̄m̄o r̄o
 d̄bz multaz r̄ maḡ donaria tā in vita p̄ e morte p̄p̄m̄
 ḡtulit r̄ exhibuit

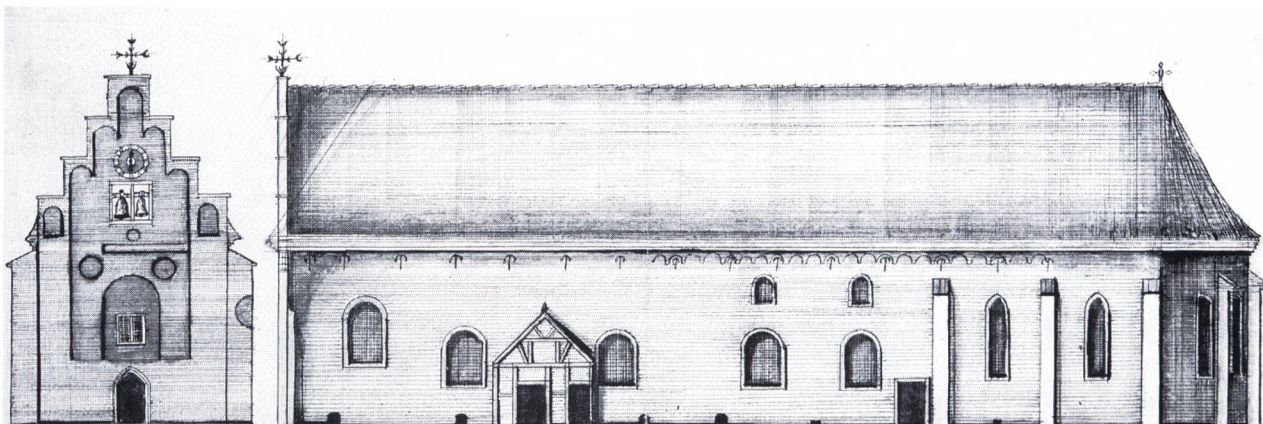
M cc xxxviii rffis data e locū d̄ndv 19 fel Angina vobis
 bz p̄p̄m̄ Ono Johane r̄assineff milite Et vxore sua Ona
 Eliss̄. M cc xlvi. xvij fel p̄p̄t̄m̄ ḡst̄a f̄it eod̄ a r̄ d̄
 ano Ono B̄m̄ano ep̄o r̄p̄en

Anno dñi 1219 fr̄es minoris veniēt l̄ng. Vestuet 1230
 Locū Hassine fundatq̄ 1238

M. cc. xxxv. f. d. n.
 in d. d. d. d. d. d. d.
 m. d. d. d. d. d. d.

Anno dñi 1219 fr̄es minoris veniēt l̄ng. Vestuet 1230
 Locū Hassine fundatq̄ 1238

Fig. 2. Side 107a i Peder Olsens manuskript AM 107,8^o på Det arnamagnæanske Institut i København. Indrammet er forfatterens tilføjelse om grundlæggelsen af græbrødrøkklosteret i Viborg. Foto: Arne Mann Nielsen maj 1985.

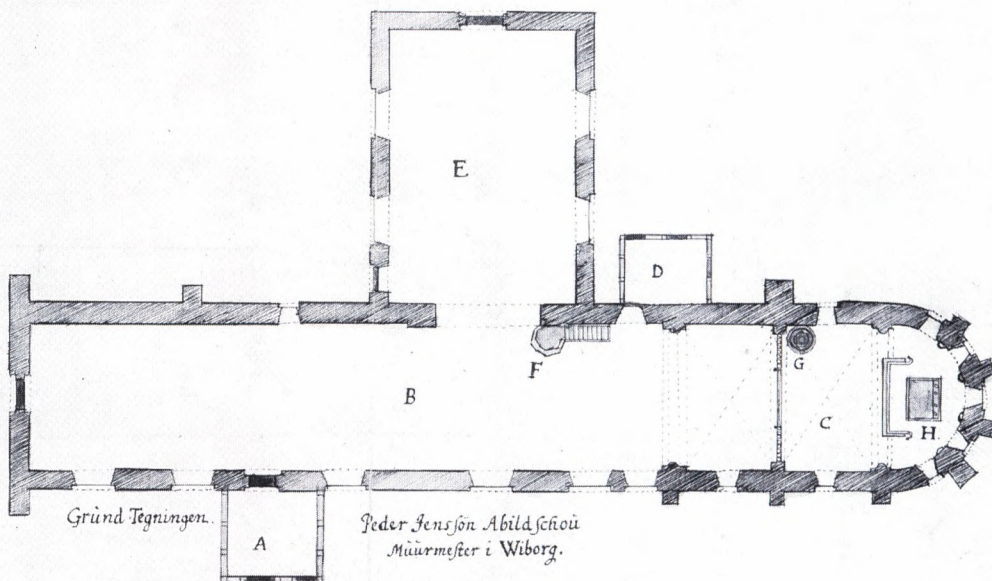

Nr. Opstalt af Graae Brødre Kirke i Wiborg
paa den Vester Ende.

Nr. 2. Opstalt af Graae Brødre Kirke i Wiborg
paa den Synder Side.

- A. Vaabenhjulet
- B. Store Kirken.
- C. Choret.
- D. Stüder Kamret.
- E. Kaars Kirken.
- F. Prædicke Stolen.
- G. Daaben.
- H. Alteret.

◀ Fig. 4. Dene eneste og fuldstændige opmåling af gråbrødrenes kirke i Viborg blev udført i 1760 af Peder Jensen Abildskov. Det er ikke muligt på grundlag af hverken grundplan eller opstalter at give nogen helt nøjagtigt datering af bygningen. Partiet med de små blændinger mod syd kan tyde på, at der er indgået dele af en tidligmiddelalderlig kirke i byggeriet. Denne interessante formodning vil først kunne afklares gennem planlagte arkæologiske udgravninger. Tegningen opbevares på Rigsarkivet i København: Danske Kancelli, Bilag til jyske tegnelser nr. 73.

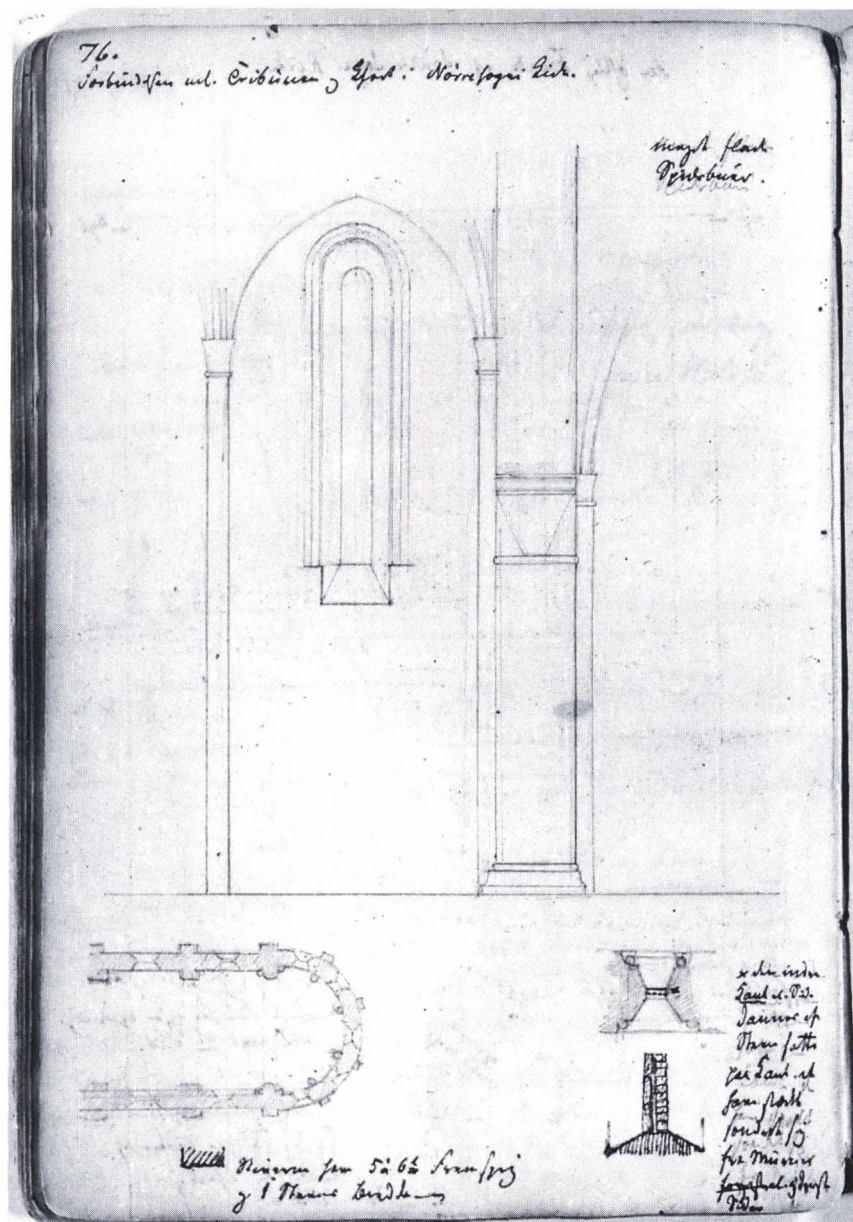

Fig. 5. Da den unge kunsthistoriker N. I. Høyen den 30. august 1830 skrev til sin forlovede fra Viborg, koncentrerede han sin livfulde beretning om domkirken tilstand. Om naboen mod nord, gråbrødrenes gamle guds- hus, skrev han blot: »Choret staaer ene tilbage af Nörresogns Kirke». I sin notesbog nåede han at lave små nøjagtige skitser, som på væsentlige punkter supplerer Abildskovs 60 år ældre opmåling. Opstalten viser det østligste fag af skibet med overgangen til absis. Man ikke de fine senromanske – tidliggotiske detaljer skal dateres til tiden op mod 1300. Muligvis hænger byggeriet her sammen med familien Ebersteins donation. Høyens notesbog med skitserne opbevares på Nationalmuseet.

gråbroder, Petrus Olai (= Peder Olsen, ca. 1490-1570) udarbejdede i perioden en lille række afhandlinger – bl.a. »Klostrenes oprindelseshistorie« – med udgangspunkt i håbet om en proces om klostrenes tilbagegivelse, som var stillet i udsigt af herredagen 1533.

Sine forskellige mere eller mindre færdigredigede manuskripter (også fra ældre tid) samlede Peder Olsen i et fælles bind, som i dag opbevares på Det arnamagnæanske Institut i København under samlingens nr. AM 107,8^o. Det må betragtes som et af senmiddelalderens vigtigste berettende kilder til franciskanerordenens historie i Danmark. En lang række oplysninger – for eksempel om tiden for flere af klostrenes oprettelse – finder vi blot overleveret gennem hans tekst (fig. 1). Og her er vi fremme ved kernepunktet i denne lille skildring.

De nordiske franciskanerklostres oprindelseshistorie har Peder Olsen – på latin – renskrevet på blot to blade i manuskriptet: blad 107 og 108. Det lille samlede arbejde har ingen titel, men starter øverst på siden 107a (fig. 2) med et citat fra den kendte Ryd-årbog: »I det Herrens år 1232 ankom mindrebrødrene på deres nøgne fødder til Danmark« og han fortsætter »og de blev modtaget med velvilje og kærlighed af kong Valdemar 2. hele gejstligheden og folket« efterfulgt af oplysninger om grundlæggelsen af klosteret samme år i Ribe. Derefter følger i katalogform opremsningen af klostergrundlæggelser i 1234 (Slesvig), 1236 (Randers og Svendborg) og så videre. Hver notits startes på ny linie med året efterfulgt af navnet på klosteret. Peder Olsen har åbenbart ikke fra starten haft alle de ønskede data, for flere gange tilføjer han supplerende oplysninger i den brede ydermargin. Dette er for eksempel tilfældet med Viborg, som kommer på rette plads med ordene: »M.CC.XXXV. fundata est domus fratrum mino-

Fig. 6. Segl under brev af 16.8.1326 for mark Ludvig Albertsen (Eberstein), død 1328. Omskriften lyder: »S' LODOWICII ALBRICHT SUN'». Bragt efter den fornemme gengivelse nr. 176 i »Danske adelige Sigiller« fra 1897. Seglets diameter er ca. 3,8 cm.

rum Vibergis« (1235 er Viborgs gråbrødrekloster grundlagt). Det er blot igennem denne lille tilføjelse, at det væsentlige grundlæggelsesår er os overleveret. Vi må være Peder Olsen taknemlig for, at han igennem årene supplerede sit manuskript, ellers havde vi ikke vidst, at man i 1985 i Viborg kunne fejre gråbrødrenes 750 års jubilæum i byen. Så heldige er vi for eksempel ikke i forbindelse med byens næsten samtidige Sortebrødrekloster, hvis start er ukendt.

Peder Olsen har dog ikke, da han renskrev sin hovedtekst, været uden oplysninger om byggeaktiviteten hos »de små brødre« i Viborg. Som det var hans vane, inddrog han alt relevant dokumentationsmateriale – heriblandt ofte gravsten. I Viborgs tilfælde har han haft kendskab til en gravsten i klosterkirken, hvis tekst kunne bidrage til sagens opklaring. Han har dog ikke været i stand til at forsyne dette notat med et årstal, men vælger at bringe det mellem 1267

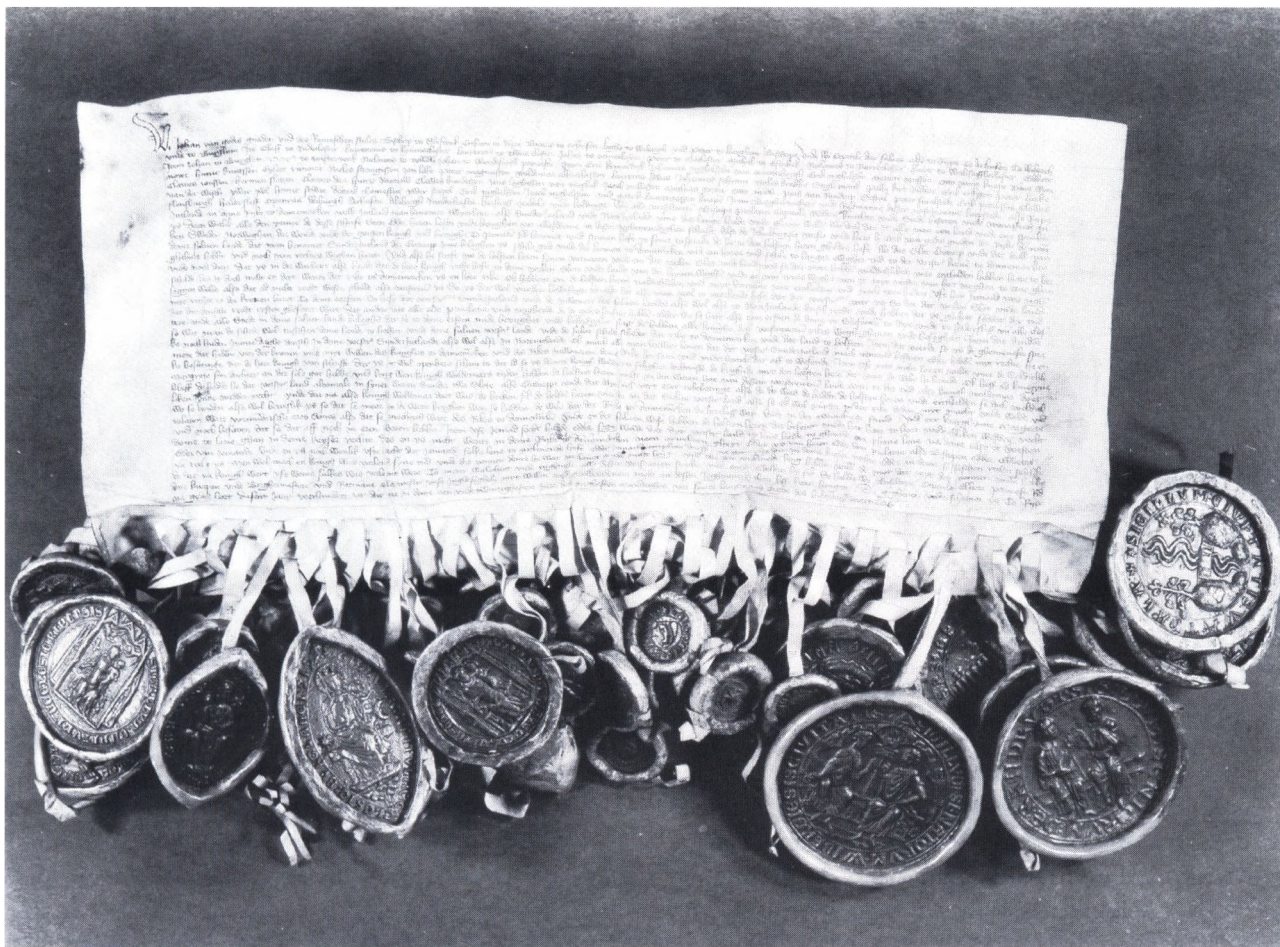

Fig. 7. Valdemar Albertsen (Eberstein) var 4.8.1421 medbesegler på den jyske adels vidnesbyrd om Sønderjylland. Under pergamentbrevet, der opbevares på Rigsarkivet, hænger stadig 66 velbevarede segl. Prægtige er de jyske købstadssegel og en række gejstlige institutionssegel, som dækker over de mindre adelssegel – heriblandt Valdemar Albertsens – se fig. 8. Rigsarkivet, Ny kronologisk række nr. 2763.

med en række oplysninger om Ystad-klosterets grundlæggere og 1279 med en kort notits om Odense-klosterets start. Denne placering har ofte ført til den antagelse, at notatet skulle knyttes til året 1267,

men det kan ikke være tilfældet, alene af den grund, at Peder Olsen i givet fald ville have indledt med formularen »samme år«. Men lad os se på selve teksten, som står midt på siden 107b (fig. 3).

Fig. 8. Seglet for Valdemar Albertsen (Eberstein) på brevet af 4.8.1421. Omskriften lyder »S Wolner Alberchtson«. I skjoldet ses en løve. Ifølge »Danske adelsvåbener« (1973 s. 36) skulle den være kronet, men det ses nu ikke tydeligt på denne udgave af våbenet. Der kan her henvises til udgaven gengivet figur 6. Seglets diameter er ca. 2,9 cm.

De fire linier lyder »Domum fratrum Vibergis construie fecit a fundamentis domina Mariana comitissa, et filij eius dominus Albertus, comes de Euersteen, et dominus Ludouicus Euersteen marskalcus. Et hij tres ibidem tumulati sunt in vno sepulcro sub lapide marmoreo« (brødrenes kloster i Viborg er bygget fra grunden af fru grevinde Mariana og hendes sønner hr. grev Albert af Eberstein og hr. marskal Ludvig af Eberstein. Og disse tre er begravet i een grav under en marmorsten).

Peder Olsen har naturligvis, da han endnu ikke kendte til grundlæggelsesåret 1235, grebet gravstensens tekst med kyskhånd. Den er ikke bevaret i dag,

Fig. 9. Valdemar Albertsens segl gengivet i tegning efter et aftryk fra 1423 i Thisets sigilværk fra 1905. Seglaftryk kan ifølge sagens natur ikke gengive de for et våben så væsentlige farver. Ebersteinernes oprejste løve skulle være hvid (=sølv) i blå felt. Mon man i gråbrødrenes kirke i Viborg fik byttet om på farverne? – eller har Huitfeldt fået forkerte oplysninger til sit notat?

og der findes ikke yderligere oplysninger om den. Vi kan derfor ikke med sikkerhed udtale os om det tekstgrundlag, som Peder Olsens referat bygger på. Han kan selv have set stenen og afskrevet den måske svært læselige indskrift, men han kan også have fået sendt et udtog, der blot videregav de konkrete oplysninger, han havde bedt om.

Den manglende eksakte datering af de begivenheder, som stenen omtaler, har naturligvis ført til, at Peder Olsen arbejder videre med sagen. På den åbne plads over første linie tilføjer han senere »sub Innocentio 4., vt dicitur« (under Innocens 4., som det siges). Her må han altså have benyttet et mundt-

Fig. 10. Segl for Albert Ludvigsen (Eberstein) under et brev af 11.7.1418. Aftrykket, vel det eneste bevarede, er let beskadiget. Hjelmtegnet må være den omkransede kronede løve. Omskriften lyder: »S' alberti comitis de euerstein«. Rigsarkivet, Ny kronologisk række nr. 2671. Seglets diameter er ca. 3,5 cm.

ligt udsagn. På den åbne plads efter notatet skriver han: »Isti erant sub Erico rege Klepping« (disse var under kong Erik Klipping). Helt tilfredsstillende har disse supplerende oplysninger dog ikke været. Pave Innocens 4. regerede 1243-54, Erik Klipping 1259-86. På mere sikker grund er Peder Olsen, når han i marginen har tilføjet »MCCXCV. fuit celebratum capitulum Vibergis« (1295 blev der afholdt kapitel i Viborg). Oplysningen har han her fra ordenens kapitelsakter.

Familien Eberstein har dog åbenbart spillet en væsentlig rolle i klosterets ældre historie, så lad os se lidt på den. Slægten stammer fra Tyskland med

Fig. 11. Albert Ludvigsens segl gengivet i tegning i Thisets sigilværk fra 1905. Her ses våbenets opbygning af skjold, hjelm og hjelmtegn tydeligere end på fotografiet fig. 9.

stamborgen Eberstein beliggende i Braunschweig. En gren af slægten kom i 1200-årene til Danmark, hvor vi passende kan starte med Marianas mand Albert Ottosen. Han optræder første gang i midtjylland, da han 1276 erhvervede gods på Randerseggen. Han døde 1289 og blev begravet i Lübeck. Familiens tilknytning til Viborg finder vi gennem hustruen Marianas og de to sønners gave til gråbrødre-klosteret samt gennem oplysninger om, at grev Eberstein i 1285 har givet gods til Johanniterklosteret i Viborg. Samme institution har fru Mariana givet en avlsgård i Viborg, men her er året ukendt.

Da Marianas mand Albert ikke nævnes af Peder

Fig. 12. I 1976 indledtes omfattende restaureringsarbejder af de bevarede dele af Gråbrødre Klosteret. Her ses sydsiden af den såkaldte udløberfløj med de mange spor af tilmurede døre og vinduer. Foto: J.V. 6.6.1976.

Olsen i forbindelse med byggeriet af gråbrødrenes »domus« (hus, kloster) i Viborg, er det ofte – og vel med rette – blevet anført, at dette skulle være iværksat efter mandens død 1289. Denne antagelse kan i og for sig være rimelig, da de to børn er nævnt sammen med moderen. De har begge en vis tilknytning til Jylland, men Viborgegnen synes ikke at have været stedet for deres hovedinteresser. Grev Albert Albertsen levede endnu 1330, mens Ludvig Albertsen, som 1318 blev marsk, døde 1328.

Det er sikkert enken Mariana, som står bag nybyggeriet hos gråbrødrene i Viborg, og da dette åbenbart er iværksat mere end 50 år efter klosterets grundlæggelse, er det »domus« (hus), der bygges fra grunden vel næppe kirken. Snarere er der tale om munkenes klosterbygninger. Indtil da kan de have boet i foreløbige huse.

Gråbrødrenes klosterkirke blev nedrevet i 1830, uden at en egentlig bygningsarkæologisk undersøgelse blev foretaget (fig. 4-5). Længe inden da må Ebersteinernes gravsten være solgt til nyt formål. Dens plads i kirken har, som det ofte var tilfældet med sådanne mindesmærker, været markeret på væg eller hvælv. Ved et tilfælde er dette faktum overlevet gennem nogle notater, som historikeren Arild Huitfeldt (1546-1609) har udarbejdet om marsk Ludvig: »... Hans woben en bloe løue, som samme greffuer thet fører, findis offuer hans graff til Wiiborig ...« (se fig. 9). Den danske gren af familien uddøde 1447, og efter den tid er interessen i at værne om dens ældre indsats vel blegnet.

Familien kom til at præge den danske historie på ganske forskellig vis. Den har blandt andet markeret sig som medbeseglere af en række breve, hvorigennem vi får nærmere kendskab til udseendet af det våbenskjold, som familien benyttede her i landet. Som et indledende eksempel kan vises et seglaftryk for marsk Ludvig Albertsen under et brev af 16.8.1326 (fig. 6). Vi ser her i skjoldet en oprejst kronet løve. I hovedtrækkene fremtræder seglene med denne opbygning lige til familien uddør i Danmark 1447. Som eksempel herpå kan vises et segl for Marianas oldebarn Waldemar Albertsen, som 4.8.1421 var medbesegler på den jyske adels vidnesbyrd om Sønderjylland (fig. 7-9). Hjelmtegnet bestod enten af en krone og påfuglefjer (ikke påvist i de danske segl) eller en omkranset kronet løve. Dette ses på et segl for Albert Ludvigsen fra 1418 (fig. 10-11), hvor han var en af de tre voldgiftmænd, der dømte i de sønderjyske stridigheder. Han var barnebarn til Otto, som var bror til Marianas mand Albert.

Det er nok den udgave – med bekranset hjelm – som har været brugt i (kalk?)maleriet i Viborg, og

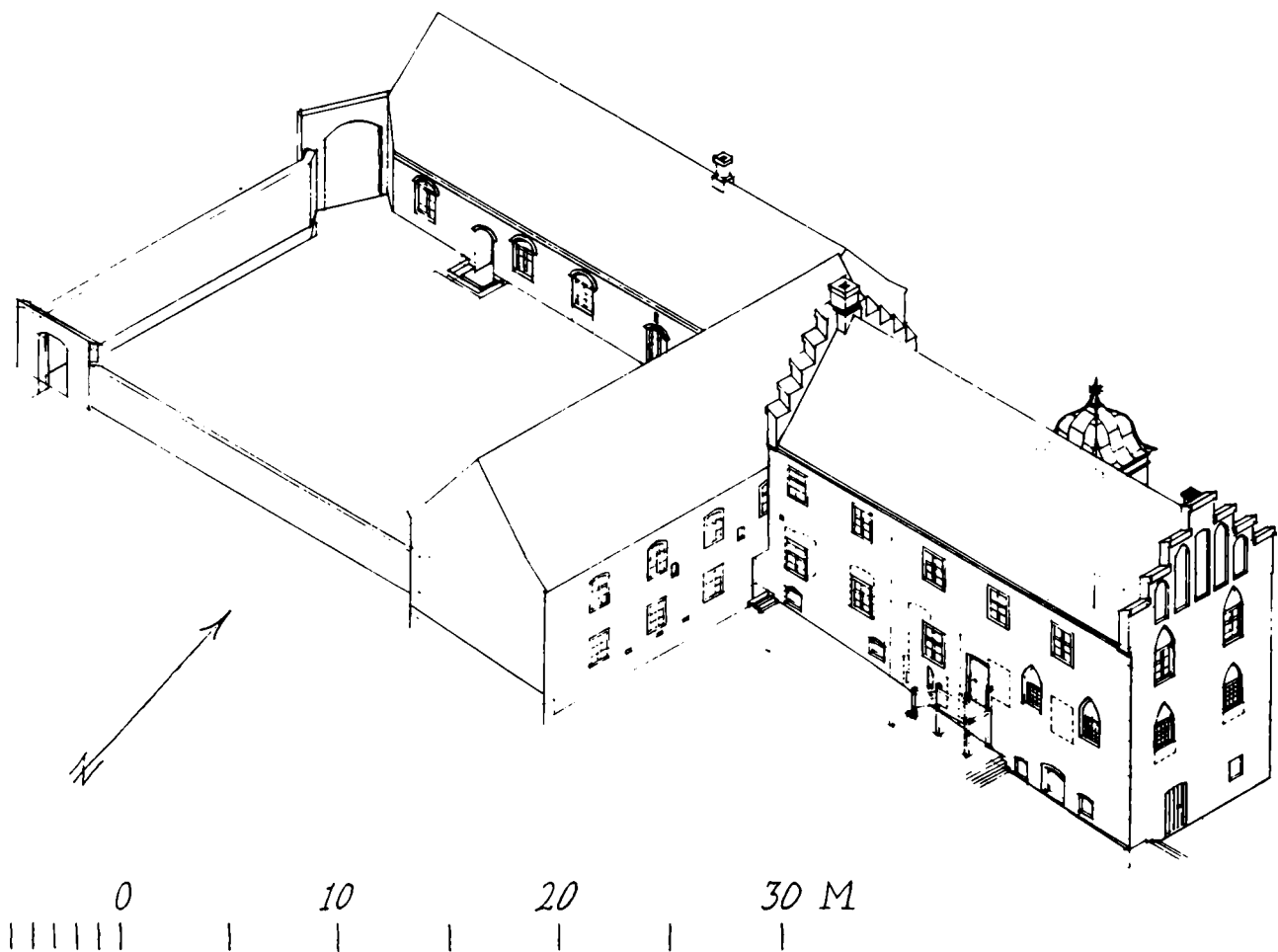

Fig. 13. I forbindelse med den planlagte udgivelse af klosterets og kirkens bygningshistorie er der udført en række opmålinger og rekonstruktionstegninger på arkitekt Erik Einar Holms tegnestue. Her ses en arbejdstegning fra 1985, hvor udløberfløjens udseende efter restaureringen er vist med de nyåbnede vinduer mod øst. Her er genindrettet »Kongens Kammer«, sikkert oprindeligt bygget kort efter reformationen af Christian III. I området mod syd markerer en bøjehæk i dag den omtrentlige placering af den nedbrudte kirke. Den nøjagtige udstrækning af bygningen vil blive søgt afklaret ved mindre arkæologiske undersøgelser inden rekonstruktionerne af det omfattende klosterkompleks bliver færdigtegnede. Men først omfattende og heldige udgravninger vil kunne afklare omfanget og karakteren af det byggeri, som familien Eberstein indledte på grunden i slutningen af 1200-årene. Tegning: E. H. C., arkitekt m.a.a., Erik Einar Holms tegnestue.

det har sikkert også været anbragt på den forsvundne gravsten. Mon dele af den skulle gemme sig i kirketomtens grund?

Det er ikke meget, som eftertiden har efterladt af oplysninger om gråbrødrenes tidligere år i Viborg. Des vigtigere er det, at Peder Olsens få notiser herom er blevet bevaret.

Noter og litteratur

Artiklen er først skrevet i anledning af 750-året for gråbrødrenes ankomst til Viborg. Den blev offentliggjort i Viborg Stifts Folkeblad 19. februar 1986: »Gråbrødre Klosters første år«. – En forkortet udgave blev trykt i Skalk nr. 2 i 1992: »Peder Olsen«. Kortet fig. 1 er hentet fra denne udgave.

Peder Olsens historie om francikanerordenen er udgivet tekstkritisk af M.Cl. Gerts under titlen »De ordine fratrum minorum« i bd. 2 af »Scriptores minores historiae Danicæ medii ævi« fra 1918-1922, fotografisk optryk 1970.

Jørgen Nybo Rasmussen har i »Broder Peder Olsen som de danske franciskaneres historieskriver« fra 1976 på forbilledlig måde tolket oplysningerne i Peder Olsens manuskript. Først gennem dette pionerarbejde er det lykkedes at sætte de mange enkeltoplysninger i det komprimerede manuskript ind i meningsfulde sammenhænge.

Gråbrødre klosteret i Viborg har endnu ikke fået udgivet sin samlede bygningshistorie. Her skal der henvises til Vilh. Lorenzens »Graabrødre Kloster og Kirkes Bygningshistorie« i »Fra Viborg

Amt 1935«. En kort foreløbig redegørelse for resultater opnået under restaureringsarbejderne på klosterbygningerne 1976 er udgivet 1978 af Allan Tønnesen: »Viborg Gråbrødre Kloster« i »Antikvariske studier 2« – En bredere bygningshistorisk fremstilling, der tager hensyn til ældre og nyere arkæologiske undersøgelser samt det spredte skriftlige kildemateriale har gennem en årrække været planlagt af nærværende forfatter sammen med Erik Levin Nielsen. En række rekonstruktionstegninger er allerede udført af arkitekt Erik Einar Holm – jf. fig. 12-13.

En fyldig introduktion til de danske franciskaneres historie er udgivet 1914 ved Johs. Lindbæk: »De danske Franciskanerklostre«. – Et længe ventet værk om ordensprovinserne Dacia ved Jørgen Nybo Rasmussen ventes udgivet på tysk i 1994.

Citatet i artiklen af Arild Huitfeldt om Ebersteinernes våben i gråbrødrenes kirke i Viborg findes i et manuskript på universitetsbiblioteket i Uppsala. Det indgår i en kort tekst, som Huitfeldt har skrevet om marsk Ludvig Albertsen foran i manuskriptet. Hele teksten er – som supplement til en helt anden udgivelse – trykt i H. F. Rørdam: *Monumenta historiae Danicæ* I, 1 (1873-75) side 261.

Et velskrevet værk om Viborgklosterets eftermiddelalderlige historie ved Paul G. Ørberg »Når nøden er størst. Viborg Gråbrødre Klosters historie fra reformationen til nutiden« udkom i 1986.

Om Ebersteinerne kan der læses i »Danmarks Adels Aarbog 1892«. Familiens segl er gengivet i tegninger med korte kommentarer i de klassiske seglværker: Henry Petersens »Danske adelige Sigiller fra det XIII og XIV Aarhundrede« fra 1897 samt A. Thists »Danske Adelige Sigiller fra XV., XVI. og XVII. Aarhundrede« fra 1905.